

IMITAȚIILE DUPĂ TETRADRAHMELE MACEDONENE DE TIP FILIP II ÎN LUMINA TEZĂURULUI DE LA RASA (IGCH 460)*

Aurel VÎLCU**
Marian NEAGU***

Mots-clé: monnaies en argent, imitations de type Philippe II, trésor Rasa, tétradrachmes de type Alexandre le Grand, tétradrachmes séleucides.

Cuvinte cheie: monede din argint, imitații de tip Filip II, tezaurul Rasa, tetradrahme de tip Alexandru cel Mare, tetradrahme seleucide.

Résumé: On discute les imitations d'après les tétradrachmes macédoniens de type Philippe II à la lumière du trésor découvert en 1942 au bord du Danube, à Rasa, dép. de Călărași (IGCH 460). Le trésor, formé de 52 monnaies en argent (tétradrachmes de type Alexandre le Grand, tétradrachmes séleucides et imitations d'après les tétradrachmes de type Philippe II), fut dispersé rapidement dans le commerce. Après 1947, les autorités roumaines ont récupéré 31 pièces, dont 23 sont arrivées au Cabinet des Médailles de la Bibliothèques de l'Académie Roumaine en 1950 et 1960, six au Musée du Bas-Danube de Călărași en 1963 et deux au Musée National d'Antiquités (aujourd'hui l'Institut d'Archéologie « Vasile Pârvan » de l'Académie Roumaine) en 1947 et 1948. On a publié en 1950 et 1961, d'une façon préliminaire, sans illustration, le premier lot formé de 23 pièces et un exemplaire conservé en ce moment à l'Institut d'Archéologie « Vasile Pârvan » de l'Académie Roumaine. En 1973, dans le livre sur les monnaies géto-daces au Nord du Danube, C. Preda a repris les imitations d'après les tétradrachmes de type Philippe II découverts à Rasa et enregistrés au Cabinet des Médailles de la Bibliothèques de l'Académie Roumaine (quatre exemplaires,) ajoutant encore deux pièces conservées dans les collections privées Sava et Bratu. Les imitations ont été attribuées aux Gètes du Bas-Danube et datées dans la deuxième partie du IIIe siècle av. J.-C. Se basant sur les publications de 1950 et 1961, le trésor de Rasa est mentionné dans le répertoire de trésors

* Cercetare finanțată prin proiectul Științele socio-umaniste în contextul evoluției globalizate – dezvoltarea și implementarea programului de studii și cercetare postdoctorală, cod contract: POSDRU/89/S/1.5/61104, proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

** Aurel Vîlcu: Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” al Academiei Române, str. H. Coandă, nr. 11, București, 010667.

*** Marian Neagu: Muzeul Dunării de Jos din Călărași, str. Progresul, nr. 4, Călărași, 910079.

de monnaies grecques (IGCH) au numéro 460, la date de clôture étant située dans l'intervalle env. 220-200 av. J.-C.

Les auteurs publient les pièces du trésor découvert à Rasa conservées au Musée du Bas-Danube de Călărași et à l'Institut d'Archéologie « Vasile Pârvan » de l'Académie Roumaine: trois imitations d'après les tétradrachmes de type Philippe II et cinq tétradrachmes de type Alexandre le Grand frappés à Pella (Price 248a, env. 315-env. 310 av. J.-C.), Amphipolis (Price 474a, env. 315-env. 294 av. J.-C.), un atelier macédonien localisé hypothétiquement à Amphipolis (Price 613, env. 280-env. 270 av. J.-C.), Corinthe (Price 676, env. 310-env. 290 av. J.-C.) et dans un atelier de Syrie ou Phénicie (Price 3575a, env. 317-env. 300 av. J.-C.). On a observé que les imitations d'après les tétradrachmes de type Philippe II conservées au Musée du Bas-Danube de Călărași et autres deux pièces publiées par C. Preda ont été frappées avec la même paire de coins. Ces monnaies constituent un groupe d'imitations de bon style mais sans légende sur le reverse. Les pièces sont très bien conservées, sans traces d'usure. L'état de conservation suggère que les imitations ont été frappées peu avant la clôture du trésor de Rasa. Pour établir la date de clôture de ce trésor, les auteurs discutent sa structure. Les dernières pièces du trésor sont trois tétradrachmes de type Alexandre le Grand frappés à Milet (Price 2150, 295-275 av. J.-C.), dans un atelier macédonien localisé hypothétiquement à Amphipolis (Price 613, env. 280- env. 270 av. J.-C.) et à Odessos (Price 1146, daté par K. Dimitrov en 275-265), auxquels s'ajoutent deux tétradrachmes séleucides. Selon Houghton et Lorber les tétradrachmes séleucides ont été frappés à Pergame (les années 279-274) et Laodicée sur Mer (au temps du règne d'Antiochus I). Récemment, K. Dimitrov a supposé erronément que la clôture du trésor se situe à la fin du IIIe siècle, se basant sur une pièce frappée à Mésembrie. L'examen de la pièce montre qu'il s'agit d'un tétradrachme frappé à Corinthe dans l'intervalle env. 310- env. 290 av. J.-C. (Price 982-984). Se basant sur les tétradrachmes tardifs mentionnés, les auteurs considèrent que la clôture du trésor se situe vers 260 av. J.-C. et l'enfouissement un peu plus tard. Dans ce cas, le groupe d'imitations sans légende sur le revers du trésor de Rasa a été frappé vers le milieu du IIIe siècle, probablement dans l'intervalle env. 270- env. 260 av. J.-C. L'examen des trésors, le contexte historique et la découverte d'un coin de revers à Lukovit (Bulgarie), indiquent que la frappe des imitations de cette catégorie a eu lieu dans un centre de pouvoir situé dans la région bordée au nord par le Danube et au sud par les Balkans.

Rezumat: Autorii discută asupra imitațiilor după tetradrahmele macedonene de tip Filip II în lumina tezaurului descoperit în 1942, pe malul Dunării, la Rasa, jud. Călărași (IGCH 460). Tezaurul, alcătuit din 52 de monede din argint (tetradrahme de tip Alexandru cel Mare, tetradrahme seleucide și imitații după tetradrahmele de tip Filip II) s-a risipit repede în comerț. După 1947, autoritățile au recuperat 31 piese, din care 23 au ajuns la Cabinetul Numismatic al Bibliotecii Academiei Române în 1950 și 1960, șase la Muzeul Dunării de Jos din Călărași în 1963 și două la Muzeul Național de Antichități (azi Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” al Academiei Române) în 1947 și 1948. În 1950 și 1961 s-a publicat preliminar, fără ilustrație, primul lot format din 23 de piese și un exemplar păstrat în prezent la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” al Academiei Române. În 1973, în volumul asupra monedelor geto-dacice la nordul Dunării, C. Preda a reluat imitațiile după tetradrahmele de tip Filip II descoperite la Rasa și înregistrate la Cabinetul Numismatic al Bibliotecii Academiei Române (patru exemplare) adăugând încă

două piese aflate în colecțiile particulare Sava și Bratu. Imitațiile au fost atribuite geților de la Dunărea de Jos și datate în a doua jumătate a secolului III a. Chr. Pe baza publicațiilor din 1950 și 1961, tezaurul de la Rasa a fost menționat în repertoriul tezaurilor cu monede grecești (IGCH) la numărul 460, data de încheiere fiind stabilită între anii c. 220-200 a. Chr.

Autorii publică monedele din tezaurul de la Rasa păstrate la Muzeul Dunării de Jos din Călărași și Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” al Academiei Române: trei imitații după tetradrahmele de tip Filip II și cinci tetradrahme de tip Alexandru cel Mare bătute la Pella (Price 248a, c. 315-c. 310 a. Chr.), Amphipolis (Price 474a, c. 315-c. 294 a. Chr.), un atelier macedonean localizat ipotetic la Amphipolis (Price 613, c. 280-c. 270 a. Chr.), la Corint (Price 676, c. 310-c. 290 a. Chr.) și într-un atelier din Siria sau Feniciae (Price 3575a, c. 317-c. 300 a. Chr.). S-a remarcat că imitațiile după tetradrahmele de tip Filip II păstrate la Muzeul Dunării de Jos din Călărași și alte două piese publicate de C. Preda au fost bătute cu aceeași pereche de ștanțe. Aceste monede constituie un grup de imitații de stil bun dar fără legendă pe revers. Piese sunt bine păstrate, fără urme de uzură. Starea de conservare sugerează că imitațiile au fost bătute cu puțin timp înaintea datei de încheiere a tezaurului de la Rasa. Pentru a stabili data de încheiere a acestui tezaur, autorii discută asupra structurii sale. Cele mai recente monede din tezaur sunt trei tetradrahme de tip Alexandru cel Mare bătute la Milet (Price 2150, 295-275 a. Chr.), într-un atelier macedonean localizat ipotetic la Amphipolis (Price 613, c. 280-c. 270 a. Chr.) și la Odessos (Price 1146, datat de K. Dimitrov în 275-265 a. Chr.), la care se adaugă două tetradrahme seleucide. După Houghton și Lorber tetradrahmele seleucide au fost bătute la Pergam (anii 279-274) și Laodicea din Fenicia (în timpul domniei lui Antiochus I). Recent, K. Dimitrov a presupus eronat că data de încheiere a tezaurului de la Rasa ar putea fi stabilită la sfârșitul secolului III a. Chr., după o monedă bătută la Mesambria. Examinarea piesei arată că este în realitate o tetradrahmă bătută la Corint în perioada c. 310- c. 290 a. Chr. (Price 982-984). Bazându-se pe tetradrahmele cele mai recente, autorii consideră că data de încheiere a tezaurului poate fi stabilită către c. 260 a. Chr. iar ascunderea lui a avut loc puțin mai târziu. În acest caz, grupul de imitații fără legendă pe revers din tezaurul de la Rasa a fost bătut către mijlocul secolului III a. Chr., probabil în intervalul c. 270-c. 260 a. Chr. Analiza tezaurilor, contextul istoric și descoperirea unei ștanțe de revers la Lukovit (Bulgaria) arată că baterea imitațiilor din această categorie a avut loc într-un centru de putere aflat în regiunea dintre Dunăre și Munții Balcani.

Descoperirea în anul 1942 a unui tezaur în satul Rasa, comuna Grădiștea, județul Călărași a adus în atenția specialiștilor o serie de imitații după tetradrahmele macedonene de tip Filip II intrate în literatură sub numele de monede de tip Rasa și atribuite geților de la Dunărea de Jos¹. O primă discuție asupra tezaurului a fost făcută în anul 1950 de către C. Moisil, cu acest prilej fiind publicate 22 monede recuperate². Ascunderea tezaurului ar fi avut loc în contextul expedițiilor lui Lysimach la Dunărea de Jos împotriva geților lui Dromichaïtes³, concluzie care conducea la ideea că imitațiile după tetradrahmele de tip Filip II ar

¹ MOISIL 1950, p. 53-65.

² MOISIL 1950, p. 59-61.

³ MOISIL 1950, p. 57.

fi fost bătute în a doua jumătate a secolului IV a. Chr. Problema imitațiilor de tip Rasa a fost reluată în anul 1973 de C. Preda⁴ care, ca și C. Moisil, le consideră drept emisiuni ale geților de la Dunărea de Jos însă baterea lor ar fi avut loc în a doua jumătate a secolului III a. Chr. Datarea dar și atribuirea monedelor de tip Rasa au fost menținute de C. Preda cu prilejul publicării volumului *Istoria monedei în Dacia preromană* în anul 1998⁵. Descoperirea făcută în satul Rasa este privită mai ales din perspectiva imitațiilor după tetradrahmele de argint macedonene de tip Filip II, celelalte piese fiind doar trecute în revistă fără a fi cercetate cu atenția cuvenită, în special monedele seleucide care oferă elemente importante privind datarea tezaurului. Deși monede de tip Rasa găsite izolat au mai fost menționate în literatura numismatică în fapt nimeni nu s-a aplecat asupra tezaurului eponim, detaliile descoperirii și povestea recuperării lui fiind consemnate în arhiva Cabinetului Numismatic al Bibliotecii Academiei Române⁶.

În anul 1942 pe teritoriul satului Vaidomir⁷, comuna Rasa, în malul Dunării⁸, locuitorul Andrei Apostol găsea un vas de lut cu mai multe monede din argint. Monedele au fost aduse acasă și aruncate sub pat, câteva piese fiind luate de copii săi care le-au pierdut. Alte piese au fost tăiate de către găsitör pentru a vedea dacă sunt din metal prețios. Soția sa a mers cu restul la Călărași însă oferindu-i-se prețuri mici a reușit să vândă doar câteva. Fratele ei, Aurel Mitu, frizer la București, venind la Călărași a luat toate piesele rămase, 28 de exemplare, pe care le-a plasat la anticarii Papazian și Candrea. Ulterior descoperirii, B. Mitrea în calitate de angajat al Muzeului Național de Antichități a efectuat o serie de cercetări atât la fața locului cât și în București reușind să afle că tezaurul descoperit pe teritoriul satului Vaidomir conținea inițial 52 de monede, tetradrahme de tip Alexandru cel Mare, Seleucus I și imitații după tetradrahmele lui Filip II⁹. Eforturile lui B. Mitrea s-au materializat prin recuperarea a două tetradrahme de tip Alexandru cel Mare ajunse în colecțiile Muzeului Național de Antichități în anii 1947 (donată de Aurel Mitu)¹⁰ și 1948 (donată de Andrei Apostol, descoperitorul tezaurului)¹¹. Dintre monedele aflate la anticarii Papazian și Candrea, în cursul anului 1943 șase piese au fost achiziționate de către C. Deculescu (patru imitații după tetradrahmele lui Filip II și două tetradrahme de la Seleucus I), 12 exemplare de către C. Miculescu (toate tetradrahme de tip Alexandru cel Mare) și trei exemplare de către V. Brabețianu (tetradrahme de tip

⁴ PREDA 1973, p. 51-53.

⁵ PREDA 1998, p. 140-141.

⁶ Mulțumim pe această cale colegului Emanuel Petac pentru amabilitatea de a ne pune la dispoziție documentația păstrată în arhiva Cabinetului Numismatic al Bibliotecii Academiei Române.

⁷ Comuna Rasa a fost desființată în urma reorganizării administrative din anul 1968 și Vaidomir integrat satului Rasa.

⁸ Tezaurul ar fi fost descoperit într-o zonă în care au fost semnalate urme ale unei așezări getice; MOISIL 1950, p. 56.

⁹ B. Mitrea, Notă de inventar, Registrul de inventar al Institutului de Arheologie "Vasile Pârvan", p. 274, nr. 200.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, p. 292, nr. 223.

Alexandru cel Mare)¹². În 13 noiembrie 1950, probabil în urma implicării autorităților vremii, trei exemplare, tetradrahme de tip Alexandru cel Mare, poate cele intrate în posesia lui Brabețianu, au fost donate Cabinetului Numismatic al Bibliotecii Academiei, cu acest prilej fiind precizate o serie de detalii privind soarta monedelor din tezaur. În același context, pe 30 decembrie 1950, alte 12 tetradrahme de tip Alexandru cel Mare au fost donate Cabinetului Numismatic al Bibliotecii Academiei Române de către C. Miculescu fiind vorba de piesele achiziționate în anul 1943 de la anticarul Candrea¹³. Alte două exemplare, tetradrahme de tip Alexandru cel Mare și Seleucus I au fost cumpărate în anul 1960 de Cabinetul Numismatic al Bibliotecii Academiei Române de la C. Deculescu¹⁴. Dintre cele 14 exemplare aflate în anul 1943 în posesia anticarului Papazian¹⁵, două imitații după tetradrahmele lui Filip II ajunseseră în anii '70 în colecțiile particulare V. Sava și V. Bratu fiind publicate de C. Preda¹⁶. Șase piese au intrat apoi la Muzeul Dunării de Jos din Călărași în 4 noiembrie 1963 fiind aduse de Apostol Atanasiu, cu precizarea că fac parte din tezaurul descoperit la Rasa în 1942. În privința publicării, mai întâi au fost editate de către C. Moisil în anul 1950, din păcate fără ilustrație, 22 de monede din tezaur¹⁷. Două dintre monedele achiziționate ulterior, în anul 1960, de Cabinetul Numismatic al Academiei Române au fost publicate cu detalii de O. Iliescu¹⁸. Discuția asupra problemei imitațiilor după tetradrahmele de tip Filip II a prilejuit publicarea de către C. Preda, de această dată cu detalii și ilustrație, a șase piese dintre care patru exemplare au fost cuprinse și în lucrarea lui C. Moisil¹⁹ la care se adăugau două exemplare aflate în colecțiile V. Sava și V. Bratu²⁰.

Cele șase piese păstrate la Muzeul Dunării de Jos din Călărași și cele două aflate la Institutul de Arheologie Vasile Pârvan, pe care le publicăm detaliat cu acest prilej, prezintă un interes aparte ele fiind totodată supuse recent analizelor compoziționale. Structura lotului de monede este următoarea: cinci tetradrahme postume de tip Alexandru cel Mare și trei imitații după tetradrahmele lui Filip II cunoscute în literatură sub denumirea de imitații de tip Rasa. Prima dintre tetradrahmele care poartă numele lui Alexandru cel Mare, de tip Price 474a, cu sigla Λ, torță în câmp stânga și stea cu opt raze sub tron a fost emisă în Macedonia, la Amphipolis, în anii c. 315-c. 294 a. Chr. A doua tetradrahmă, de tip Price 248a, cu scut beoțian în câmp stânga a fost bătută tot în Macedonia, la Pella între anii c. 315-c. 310. A treia tetradrahmă de tip Alexandru cel Mare (Price 676) cu NO sub tron a fost emisă la Corint între anii c. 310-c. 290. Dintre cele două tetradrahme de tip Alexandru cel Mare aflate în colecțiile Institutului de Arheologie „Vasile Pârvan”, un exemplar are ca siglă un cap de vier aflat pe

¹² Registrul de inventar al Cabinetului Numismatic al Bibliotecii Academiei Române, p. 133, nr. 809.

¹³ *Ibidem*, p. 135, nr. 820.

¹⁴ ILIESCU 1961, p. 655-656; PREDA 1973, p. 51.

¹⁵ B. Mitrea, Notă de inventar, Registrul de inventar, nr. 200, p. 274

¹⁶ PREDA 1973, p. 51.

¹⁷ MOISIL 1950, p. 53-65.

¹⁸ ILIESCU 1961, p. 656, nr. 108-109.

¹⁹ MOISIL 1950, p. 61, nr. 19-22.

²⁰ PREDA 1973, p. 51-52.

revers în câmp stânga, la fel ca piesa descrisă în catalogul întocmit de Price (nr. 3575a) care o atribuie unui atelier neprecizat din Fenicia sau Siria. Moneda ar fi fost pusă în circulație între anii c. 317-c. 300 a. Chr. Cea de-a doua tetradrahmă, de tip Price 613, a fost atribuită unui atelier macedonean, cel mai probabil Amphipolis, care ar fi emis piese similare între anii c. 280-c. 270 a. Chr. Moneda este ușor uzată din cauza circulației. Reținem că toate celelalte tetradrahme de tip Alexandru cel Mare din lotul descris mai sus prezintă urme de uzură mai pronunțate, una dintre ele, aflată la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” fiind deteriorată de către persoana care a donat-o.

Din lotul aflat în colecțiile Muzeului Dunării de Jos din Călărași fac parte și trei tetradrahme de tip Filip II²¹, care nu au fost integrate în catalogul imitațiilor din tezaurul descoperit la Rasa publicat de C. Preda care editează în total șase exemplare, dintre care patru aflate în colecțiile Cabinetului Numismatic al Bibliotecii Academiei Române și două din colecțiile particulare Sava și Bratu²². Menționăm că monedele aflate în colecțiile Muzeului Dunării de Jos din Călărași nu au fost accesibile lui C. Preda care le amintește totuși în momentul în care face un bilanț al pieselor de tip Rasa aflate în tezaur, în total nouă exemplare. Cu acest prilej autorul remarcă pe bună dreptate că toate cele șase imitații la care a avut acces au stil apropiat însă prezintă unele diferențe. Într-adevăr, din punct de vedere stilistic sunt asemănări iar din ilustrație se poate observa că primele patru piese din catalogul întocmit de C. Preda au fost bătute cu perechi de ștanțe diferite²³. Remarcăm totodată că toate cele patru piese, deși bătute cu ștanțe diferite, prezintă urme de legendă pe revers. Într-o situație diferită se află ultimele două piese descrise de C. Preda care nu mai prezintă urme de legendă pe revers fiind însă bătute cu aceeași pereche de ștanțe²⁴. Revenind la cele trei piese păstrate la Muzeul Dunării de Jos din Călărași observăm că toate sunt bătute cu aceeași pereche de ștanțe utilizată și în cazul celor două piese fără legendă ilustrate de C. Preda. Astfel, dintre cele nouă imitații după tetradrahmele de tip Filip II aflate în tezaurul descoperit în 1942 pe teritoriul comunei Rasa, patru exemplare cu stil relativ asemănător dar bătute cu ștanțe diferite alcătuiesc un grup aparte în care principala caracteristică este prezența pe revers a legendei, mai mult sau mai puțin stilizată. Cel de-al doilea grup este alcătuit din cinci piese bătute cu aceeași pereche de ștanțe. Remarcăm faptul că emisiunile cu urme de legendă par a fi circulate, spre deosebire de cele fără legendă care sunt mai bine păstrate sugerând astfel o succesiune a baterii lor. Ținând cont de asemănările stilistice, toate cele nouă imitații de tip Rasa au fost bătute în același areal, însă în etape diferite. În privința atribuirii lor reținem mai întâi ideea lui C. Moisil, care le plasează în a doua jumătate a secolului IV a. Chr., considerându-le emisiuni locale²⁵. Observând un stil diferit de emisiunile prezente în nordul și vestul Daciei, C. Preda le atribuia geților sau traco-geților de la Dunărea de Jos²⁶. Totuși

²¹ Cele trei monede au fost ilustrate pentru prima dată la CULICĂ 1972, p. 72.

²² PREDA 1973, p. 51-52.

²³ PREDA 1973, nr. 1-4.

²⁴ PREDA 1973, p. 52, nr. 5 și 7.

²⁵ MOISIL 1950, p. 57.

²⁶ PREDA 1973, p. 51-53; PREDA 1998, p. 140-141.

trebuie să remarcăm că din punct de vedere stilistic există unele asemănări cu tipul monetar intrat în literatură sub numele de Banat și considerat de C. Preda o emisiune geto-dacă din a doua jumătate a secolului III a. Chr. însă care poate fi pusă mai degrabă pe seama populațiilor din vestul Peninsulei Balcanice, un aport al noilor veniți, scordiscii, nefiind deloc exclus. Analiza descoperirilor și asemănările stilistice sugerează o contemporaneitate a monedelor de tip Rasa și a celor de tip Banat fără a avea însă indicii că ar avea emitent comun. Cronologia monedelor de tip Rasa a fost stabilită în funcție de structura tezaurului descoperit în 1942 care, după cum s-a menționat, cuprinde tetradrahme postume de tip Alexandru cel Mare și tetradrahme cu numele lui Seleucus I. În aceste condiții, în opinia lui C. Preda, emiterea imitațiilor de tip Rasa ar fi avut loc cândva în a doua jumătate a secolului III a. Chr.²⁷ Se preciza totodată că "emisiunile de tip Rasa fac legătura dintre faza finală a etapei de început a monetăriei de tip Filip II și prima fază principală de dezvoltare a aceleiași monetării"²⁸. În anul 1998, C. Preda relua problema imitațiilor de tip Rasa păstrând cronologia dar plasând de această dată, cu unele rețineri, centrul de emisie în zona getică sud-dunăreană, argumentele fiind prezența unor piese de stil apropiat în tezaurul descoperit la Mecica (în Bulgaria, la 18 km nord-est de Plevna) și o ștanță de revers aflată la Institutul de Arheologie și Muzeul din Sofia utilizată pentru realizarea unor piese similare din punct de vedere stilistic celor descoperite la Rasa²⁹. Relativ recent, pe baza materialului numismatic descoperit în Bulgaria s-a presupus că emiterea monedelor de tip Rasa a avut loc în Bulgaria de nord-est, în regiunea Silistra³⁰. Ipoteza se bazează pe descoperirea în această zonă, între localitățile Aydemir și Lambrinovo, la 10 km sud-vest de Silistra, a unui tezaur care conține un grup de imitații după tetradrahmele lui Filip II bătute cu aceeași pereche de ștanțe³¹. Din punct de vedere stilistic imitațiile au fost integrate în categoria monedelor de tip Rasa³², data de încheiere a tezaurului Aydemir-Lambrinovo³³ fiind stabilită la c. 270-265 a. Chr. În cazul tezaurului descoperit la Rasa, pe baza ilustrației³⁴, K. Dimitrov³⁵ presupune că data de încheiere ar fi la sfârșitul secolului III a. Chr. Supoziția se întemeiază pe identificarea din ilustrația publicată de C. Preda a unor tetradrahme emise de Pergam (anii 279-274 a. Chr.), Odessos (anii 275-265 a. Chr.) și Mesembria (a doua jumătate a secolului III a. Chr.)³⁶. Monedele atribuite orașelor Pergam și Odessos au fost identificate corect însă așa-zisa tetradrahmă mesembriană³⁷ care, în opinia lui K. Dimitrov, stabilește data de încheiere a tezaurului Rasa, este de fapt bătută la Corint în anii c. 310-c. 290 a. Chr. (tip Price

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ PREDA 1973, p. 53.

²⁹ PREDA 1998, p. 140-141.

³⁰ DIMITROV 2005, p. 139.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*. Imitațiile sunt integrate în categoria emisiunilor de tip Rasa și de RUSEVA 1989, p. 3-27 care și ilustrează tezaurul Aydemir-Lambrinovo.

³³ DIMITROV 2005, p. 139-140.

³⁴ PREDA 1973, planșa V.

³⁵ DIMITROV 2005, p. 140.

³⁶ DIMITROV 2005, p. 139.

³⁷ PREDA 1973, planșa V, nr. 10; MOISIL 1950, p. 59, nr. 4.

982-984). Remarcăm că tetradrahma de Odessos (de tip Price 1146) este datată de K. Dimitrov între anii 275-265³⁸, în contradicție cu cronologia largă oferită de M. J. Price, anii c. 280-200 a. Chr. În aceeași direcție amintim că, potrivit unor studii recente, debutul emisiunilor de tetradrahme de tip Alexandru cel Mare la Odessos ar fi avut loc la sfârșitul secolului IV a. Chr. sau la începutul celui următor³⁹. De altfel, analiza descoperirilor monetare din Bulgaria a condus în ultimii ani la observații importante asupra cronologiei tetradrahmelor emise de orașele situate pe litoralul de vest al Mării Negre⁴⁰. Data de încheiere a tezaurului Rasa are un rol important în stabilirea cronologiei imitațiilor intrate în literatură sub același nume. În acest sens menționăm că imitațiile din a doua serie (fără legendă) sunt bătute cu aceeași pereche de ștanțe și nu par a fi circulate, observație care le plasează printre cele mai recente piese din tezaur. Imitațiile din tezaurul Aydemir-Lambrinovo, toate cu rudiment de legendă pe revers, nu au ștanțe comune de avers și revers cu cele descoperite la Rasa și deși exemplarele din ambele tezaure prezintă asemănări stilistice, totuși, din punct de vedere cronologic, sunt emise în etape diferite. Dintre tetradrahmele de tip Alexandru cel Mare aflate în tezaurul Rasa și care pot ajuta la stabilirea datei de încheiere, cele mai târzii sunt: un exemplar cu **M** pe revers⁴¹ care poate fi atribuit orașului Milet (Price 2150, anii 295-275), o piesă emisă într-un atelier macedonean, cel mai probabil Amphipolis (Price 613, anii c. 280-270)⁴² și tetradrahma de Odessos datată de K. Dimitrov între anii 275-265⁴³. Aceștia li se adaugă monedele seleucide considerate inițial a fi emise în timpul vieții lui Seleucus I (318-281). Reanalizarea lor în lumina noilor cercetări asupra monetăriei seleucide oferă informații prețioase asupra datei de încheiere a tezaurului de la Rasa și implicit importante repere cronologice în privința imitațiilor. Două dintre tetradrahmele seleucide din tezaurul Rasa care poartă pe revers numele lui Seleucus I sunt de fapt emisiuni postume puse în circulație după anul 281. Prima piesă, cu capul Athenei în câmp stânga și semilună sub tron⁴⁴ este o emisiune comemorativă batută la Pergam de către primul Attalid între anii 279-274⁴⁵. Cea de-a doua tetradrahmă, recuperată în anul 1961⁴⁶, cu delfin în câmp stânga și monograme în câmp dreapta și sub tron face parte dintr-o serie mai largă de emisiuni puse în circulație înainte de 246 a. Chr. de atelierul Laodicea din Fenicia⁴⁷. Potrivit unui studiu dedicat activității acestui atelier, tetradrahma aflată în discuție ar fi fost emisă de fapt în timpul domniei lui Antiochus I (281-261)⁴⁸. Analiza monedelor

³⁸ DIMITROV 2005, p. 139.

³⁹ LAZARENKO 2004, p. 48 și 51.

⁴⁰ RUSEVA 1994, p. 11-30; RUSEVA 2008, p. 197-204; RUSEVA 2008a, p. 1-24.

⁴¹ MOISIL 1950, p. 59, nr. 1.

⁴² Nr. 2 în catalogul nostru.

⁴³ PREDA 1973, planșa V, nr. 9; DIMITROV 2005, p. 139.

⁴⁴ PREDA 1973, planșa 5, nr. 12; MOISIL 1950, p. 61, nr. 18.

⁴⁵ HOUGHTON, LORBER 2002, p. 119, nr. 308b. O piesă similară se află în tezaurul descoperit la Meydancikkale, DAVESNE, LE RIDER 1989, p. 143, nr. 2865.

⁴⁶ ILIESCU 1961, p. 656, nr. 109.

⁴⁷ HOUGHTON, LORBER 2002, p. 134, nr. 357/6.

⁴⁸ HOUGHTON 1999, p. 179 și 182. Moneda face parte din grupa 20 încadrată în seria III care poate fi datată în timpul domniei lui Antiochus I. O piesă similară se află în

seleucide și a celor mai târzii tetradrahme de tip Alexandru cel Mare arată că data de încheiere a tezaurului Rasa poate fi stabilită la c. 260 a. Chr. și nu la sfârșitul secolului III a. Chr. așa cum a intrat în literatură⁴⁹. Monedele seleucide din tezaurul de la Rasa nu sunt o prezență singulară, ele fiind semnalate pe linia Dunării și în alte descoperiri așa cum este cazul celor de la Satu Nou, jud. Constanța⁵⁰, Vedea, jud. Giurgiu⁵¹ sau Hinova, jud. Mehedinți⁵². Asociate cu imitații de tip Larissa și tetradrahme de tip Alexandru cel Mare, două dintre cele trei monede seleucide din tezaurul de la Hinova au fost inițial considerate drept imitații de epocă. Analiza pieselor arată că una dintre imitații este în realitate un original foarte uzat din cauza circulației dar cu siguranță emis într-un atelier rămas neprecizat (Cappadocia sau estul Siriei sau nordul Mesopotamiei) în timpul coregenței lui Seleucus I și Antiochus I (294-281) sau poate cel mai târziu în timpul domniei lui Antiochus I (281-261)⁵³. Cea mai veche monedă seleucidă din tezaurul de la Hinova, presupusă inițial a fi bătută după 306 a. Chr., poate fi atribuită fazei de început a activității atelierului Seleucia (c. 300-296/295)⁵⁴. Tezaurul descoperit la Vedea, jud. Giurgiu, alcătuit din tetradrahme de tip Alexandru cel Mare, Filip III și Lysimach conține și o monedă seleucidă. Datată inițial c. 305-304 a. Chr.⁵⁵, tetradrahma poartă numele lui Seleucus I și face parte din emisiunile bătute la Seleucia începând cu c. 300 a. Chr.⁵⁶. Un grup de șapte tetradrahme seleucide se află și în tezaurul descoperit la Satu Nou, jud. Constanța, în a cărei compoziție intră și tetradrahme de tip Alexandru cel Mare, Filip III și Lysimach⁵⁷. Ascunderea tezaurului de la Satu Nou, considerată inițial a fi în timpul expedițiilor lui Lysimach împotriva lui Dromichete⁵⁸, a avut loc cu siguranță mai târziu, poate către mijlocul secolului III a. Chr., dovadă fiind o tetradrahmă emisă de Odessos⁵⁹ similară cu cea aflată în tezaurul de la Rasa. Apariția pe cursul Dunării a monedelor seleucide în mai multe tezaure sau descoperiri izolate poate fi pusă pe seama reșezării structurilor politice din Balcani după invazia celților din 279/278 și mai ales după înfrângerea lor din 277. În ceea ce privește regiunea dintre Dunăre și Munții Balcani, interpretarea surselor scrise, rezultatele cercetărilor arheologice și evidența numismatică arată că în perioada c. 270-c. 260 a. Chr. întreaga zonă a fost marcată de conflictele dintre celți și tribali⁶⁰. Sub presiunea celților grupuri de tribali s-au refugiat spre est sau

tezaurul descoperit la Meydancikkale, DAVESNE, LE RIDER 1989, p. 135, nr. 2777.

⁴⁹ IGCH, p. 70, nr. 460.

⁵⁰ MOISIL 1950, p. 53-65. Amintim că la Satu Nou a fost scoasă la lumină o așezare getică fortificată: IRIMIA, CONOVICI 1989, p. 115-154. O privire generală asupra așezărilor getice din Dobrogea la IRIMIA 2007, p. 137-226.

⁵¹ MITREA 1992, p. 187-191.

⁵² DIMITRIU, ILIESCU 1959, p. 259-310; ILIESCU 1976, p. 55-60.

⁵³ DIMITRIU, ILIESCU 1959, p. 275, nr. 52.

⁵⁴ DIMITRIU, ILIESCU 1959, p. 275, nr. 51.

⁵⁵ MITREA 1992, p. 189, nr. 19.

⁵⁶ HOUGHTON, LORBER 2002, p. 53, nr. 117/1.

⁵⁷ MOISIL 1950, p. 53-65.

⁵⁸ MOISIL 1950, p. 57.

⁵⁹ Moneda nr. 20 din catalogul publicat la MOISIL 1950, p. 63.

⁶⁰ THEODOSSIEV 2000, p. 83-84.

au trecut Dunărea în teritoriul getic așa cum menționează sursele scrise⁶¹, ascunderea tezaurului de la Rasa având loc în acest context. Dintre imitațiile după tetradrahmele lui Filip II semnalate în tezaurele descoperite în zona Dunării de Jos nu cunoaștem piese care să fi fost bătute cu aceleași ștanțe utilizate în cazul exemplarelor din tezaurul de la Rasa. În privința seriei de imitații fără legendă pe revers semnalăm doar două descoperiri izolate: o monedă găsită în anul 1970 pe teritoriul satului Rasa, jud. Ialomița aflată în prezent în colecțiile Muzeului Brăilei⁶² și alta descoperită tot pe Dunăre, în Banat, la Gornea, jud. Caraș-Severin⁶³. Moneda păstrată în colecțiile Muzeului Brăilei este foarte uzată și face parte din aceeași serie de imitații fiind bătută cu o ștanță de avers similară, însă ștanța de revers, fără legendă și de stil asemănător, este diferită⁶⁴. Tetradrahma descoperită la Gornea, jud. Caraș-Severin⁶⁵ a fost bătută cu aceleași ștanțe de avers și revers folosite în cazul imitațiilor fără legendă din tezaurul Rasa. Momentul și motivul pierderii tetradrahmei descoperită la Gornea sunt cel mai probabil aceleași ca în cazul tezaurului Rasa. În privința locului de batere a imitațiilor de tip Rasa toate datele pe care le avem la dispoziție indică zona cuprinsă între Dunăre și Munții Balcani. Originea lor sud-dunăreană este asigurată și de prezența la Institutul de Arheologie și Muzeul din Sofia a unei ștanțe de revers care a produs monede similare din punct de vedere stilistic cu imitațiile de tip Rasa din seria fără legendă⁶⁶. Ștanța de revers aflată la Sofia este amintită și de C. Preda care însă nu menționează proveniența acesteia deși în literatura bulgară se precizase că a fost descoperită într-o peșteră în apropiere de localitatea Lukovit, regiunea Lovech⁶⁷. Descoperirea ștanței de revers sugerează posibilitatea ca unele imitații după tetradrahmele de tip Filip II să fi fost produse chiar în zona locuită de tribali, în care influența elenistică este puternică așa cum o dovedește marele tezaur găsit la Rogozen⁶⁸, alcătuit din obiecte de argint produse local sau importate, acumulate între a doua jumătate a secolului V a. Chr. și începutul secolului III a. Chr. Alte două descoperiri importante provin de la Lukovit și Letnița, ambele în regiunea Lovech, alcătuite din obiecte din argint de origine tracică acumulate în a doua jumătate a secolului IV a. Chr. și începutul secolului următor⁶⁹. Amintim că din aceeași perioadă provine spectaculosul tezaur din piese de aur descoperit la Panagyurishte, regiunea Pazardjik⁷⁰ (c. 110 km la sud de Lukovit). De altfel, pe seama populației din zona de nord-vest a

⁶¹ O discuție asupra surselor scrise și a rezultatelor cercetărilor arheologice la THEODOSSIEV 2005, p. 85-92.

⁶² HARTUCHE, ANASTASIU 1976, p. 222, nr. 460.

⁶³ BĂLĂNESCU 1990, p. 196.

⁶⁴ Mulțumim pe această cale colegului V. Sîrbu pentru bunăvoința de a ne permite studierea monedei aflată în colecțiile Muzeului Brăilei.

⁶⁵ BĂLĂNESCU 1990, p. 196.

⁶⁶ Mulțumim pe această cale colegelor Boryana Ruseva și Miroslava Dotkova pentru amabilitatea de a ne oferi spre studiu ștanța de revers păstrată în prezent la Sofia, la Institutul de Arheologie și Muzeul Academiei de Științe din Bulgaria.

⁶⁷ MUȘMOV 1924, p. 12-13.

⁶⁸ THEODOSSIEV 2011, p. 38 cu bibliografia. Vezi și NIKOLOV 1989, p. 189-196.

⁶⁹ NIKOLOV 1989, p. 39 cu bibliografia.

⁷⁰ NIKOLOV 1989, cu bibliografia.

Traciei, conectată la lumea elenistică, așa cum o dovedesc descoperirile arheologice, a fost pusă baterea de imitații după tetradrahmele de tip Alexandru cel Mare aflate în tezaurul descoperit la Ogoja, regiunea Sofia⁷¹. Fenomenul de producere a imitațiilor ar fi avut loc în cadrul unui sistem de relații politice între formațiunile locale care presupunea oferirea de daruri în metal prețios la încheierea unui tratat. Autoarea consideră că în cadrul aceluiași sistem care definește relațiile politice din zonele locuite de traci a avut loc apariția numeroaselor imitații timpurii după tetradrahmele de tip Filip II⁷². Existența unui astfel de tip de relații politice ar explica baterea grupului de imitații după tetradrahmele de tip Filip II fără legendă pe revers, într-un centru de putere sud-dunărean. În acest stadiu al cercetării precizarea centrului de putere în care au fost bătute imitațiile din tezaurul de la Rasa este dificil de făcut. Descoperirea ștanței monetare la Lukovit sugerează zona locuită de tribali însă nu exclude centrele de putere aflate în nord-est, așa cum este cazul celui de la Sboryanovo⁷³. În privința cronologiei, ținând cont de data de încheiere a tezaurului de la Rasa, imitațiile fără legendă au fost bătute înainte de mijlocul secolului III a. Chr., cel mai probabil către c. 270-c. 260. Analizele compoziționale efectuate asupra a șapte exemplare din tezaurul Rasa (nr. 1, 3-8 din catalogul nostru) arată că imitațiile de tip Rasa fără legendă pe revers au titlul la fel de bun ca și în cazul emisiunilor de tetradrahme postume de tip Alexandru cel Mare puse în circulație de atelierele din Macedonia în prima parte a secolului III a. Chr., o sursă comună de argint nefiind exclusă⁷⁴. Celelalte imitații din tezaurul Rasa, cu legendă pe revers, fac parte dintr-o etapă anterioară care ar putea să înceapă după anul 294, când la Amphipolis încetează baterea tetradrahmelor postume de tip Filip II. Descoperirile monetare arată că în prima jumătate a secolului III fenomenul imitativ ia amploare în Peninsula Balcanică, centrele de putere aflate în regiunea dintre Munții Balcani și Dunăre având o contribuție semnificativă.

MONEDE DIN TEZAURUL RASA*

Tetradrahme de tip Alexandru cel Mare

Amphipolis

Av. Capul lui Herakles spre dreapta.

Rv. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ în dreapta. Zeus Aetophoros, șezând pe tron spre stânga, ține sceptru. Sigla Λ și torță în câmp stânga. Stea cu 8 raze sub tron.

Price 474a, anii c. 315-c. 294.

1. AR ∽ 16,87; 25x24 mm. Inventar 2393.

Amphipolis (?)

Av. Ca mai sus.

⁷¹ RUSEVA 1997, p. 5-18.

⁷² RUSEVA 1997, p. 16-17.

⁷³ STOYANOV 2003, p. 413-423 cu bibliografia.

⁷⁴ Analizele au fost efectuate de către dr. Bogdan Constantinescu de la Institutul Național de Fizică și Inginerie Nucleară „Horia Hulubei” căruia îi mulțumim și pe această cale.

* Monedele nr. 1, 4-8 se află la Muzeul Dunării de Jos din Călărași și nr. 2-3 la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” al Academiei Române.

Rv. Ca mai sus. În câmp stânga semilună și monograma **M**. Monograma **Σ** în stânga, jos. Sub tron monograma **M**.

Price 613, anii c. 280-c. 270.

2. AR **↗** 16,35g; 28x27 mm. Inv. 223.

Pella

Av. Ca mai sus.

Rv. Ca mai sus. Scut beoțian în câmp stânga.

Price 248a, anii c. 315-c. 310.

3. AR **↖** 15,86g; 28x26 mm. Inv. 200.

Corint

Av. Ca mai sus.

Rv. Ca mai sus. În câmp stânga Nike ținând cunună. Sub tron NO.

Price 676, anii c. 310-c. 290

4. AR **→** 16,90g; 25x24 mm. Inv. 2392.

Atelier necunoscut din Fenicia sau Syria

Av. Ca mai sus.

Rv. Ca mai sus. Cap de vier în câmp stânga.

Price 3575a, anii c. 317-c. 300

5. AR **↑** 16,83g; 25x24 mm. Inv. 2394.

Imitații după tetradrahme de tip Filip II

Av. Capul lui Zeus, cu cunună de lauri, spre dreapta.

Rv. Cal și călăreț la trap spre dreapta. Fără legendă.

6. AR **←** 14,17g; 23 mm. Inv. 2387. Aceleași ștanțe de avers și revers ca la nr. 7 și 8.

7. AR **→** 14,01g; 23x24 mm. Inv. 2388. Aceleași ștanțe de avers și revers ca la nr. 6 și 8.

8. AR **←** 13,90g; 22 mm. Inv. 2386. Aceleași ștanțe de avers și revers ca la nr. 6 și 7.

BIBLIOGRAFIE

BĂLĂNESCU 1990 – D. Bălănescu, *Descoperiri numismatice din sudul Banatului (V)*, Banatica 10 (1990), p. 187-204.

CULICĂ 1972 – V. Culică, *Observații cu privire la locul tipului „Rasa” în cronologia emisiunilor numismatice geto-dacice*, Ialomița, Studii și comunicări de muzeologie, arheologie-istorie și etnografie 1 (1972), p. 69-74.

DAVESNE, LE RIDER 1989 – A. Davesne, G. Le Rider, *Le trésor de Meydancikkale (Cilicie Trachée, 1980)*, Paris, 1989.

DIMITRIU, ILIESCU 1959 – S. Dimitriu, O. Iliescu, *About the issues of the Apollo-Amphipolis type and their role in the currency history of the Geto-Dacians*, Dacia N.S. 3 (1959), p. 259-310.

DIMITROV 2005 – K. Dimitrov, *Imitations of Greek Coins in the Getic State with Capital Helis? in, „Sboryanovo” during the Early Hellenistic Age*, Thracia 16 (2005), p. 137-150.

HARTUCHE, ANASTASIU 1976 – N. Hartuche, F. Anastasiu, *Catalogul selectiv al colecției de arheologie a Muzeului Brăilei*, Brăila, 1976.

HOUGHTON 1999 – A. Houghton, *The Early Seleucid Mint of Laodicea ad Mare (c. 300-246)*, Travaux de numismatique grecque offerts à Georges Le Rider, London, 1999, p. 169-184.

HOUGHTON, LORBER 2002 – A. Houghton, C. Lorber, *Seleucid Coins. A*

Comprehensive Catalogue, vol. I, partea 1, New York-Lancaster-London, 2002.

IGCH 1973 – M. Thompson, O. Mørkholm, C. M. Kraay, *An Inventory of Greek Coin Hoards*, New York, 1973.

ILIESCU 1961 – O. Iliescu, *Tezaurul de la Rasa, raionul Călărași*, în *Caiet selectiv de informare asupra creșterii colecțiilor Bibliotecii Academiei R.P.R.* 2 (1961), p. 655-656.

ILIESCU 1976 – O. Iliescu, *Precizări cu privire la prezentarea unor tezaure de monede grecești găsite în România*, SCIVA 27 (1976), 1, p. 55-60.

IRIMIA 2007 – M. Irimia, *Considerații privind așezările getice din Dobrogea și problema existenței unor emporia în zona Dunării inferioare*, Pontica 40 (2007), p. 137-226.

IRIMIA, CONOVICI 1989 – M. Irimia, N. Conovici, *Așezarea getică fortificată de la Satu Nou – "Valea lui Voicu" (com. Oltina, jud. Constanța). Raport preliminar*, Thraco-Dacica 10 (1989), p. 115-154.

LAZARENKO 2004 – I. Lazarenko, *Monetosečeneto na Odesos v kraja na IV v. pr. Hr.*, Numismatic and Sphragistic Contributions to History of the Western Black Sea. International Conference, Varna, September 12th-15th, 2001, Acta Musei Varnaensis, 2 (2004), p. 33-51.

MOISIL 1950 – C. Moisil, *Informații noi cu privire la originea și caracterul monetelor dace*, Buletin științific 2 (1950), 2-4, p. 53-65.

MUȘMOV 1924 – N. Mușmov, *Monetite i pečatite na bălgarskite țare*, Sofia, 1924.

NIKOLOV 1989 – B. Nikolov, *Le trésor thrace de Rogozène, dép. de Vratsa, Bulgarie*, Thraco-Dacica 10 (1989), p. 189-196.

RUSEVA 1989 – B. Ruseva, *Monetna firkulația v Trakia prez rannia elinizăm (po danni ot monetnite sākrovišta ot našite zemi)*, Numizmatika 4 (1989), p. 3-27.

RUSEVA 1994 – B. Ruseva, *Pārviite emisii srebārnii alexandrov tip tetradrahmi ot Sinopa, Mesambria i Kalatis v konteksta na sākrovišteto ot Varna/IGCH 871*, Numizmatika i sfragistika 1-4 (1994), p. 11-30.

RUSEVA 1997, B. Ruseva, *The Coin Hoard from Ogoja Village, Sofia Region (IGCH 435) and the Early Barbaric Imitations of the Alexander Tetradrachm*, Archaeologija Bulgarica 1 (1997), p. 5-18.

RUSEVA 2008 – B. Ruseva, *Not Chalcedon, but Callatis struck the Gold and Silver Alexanders of the issues Price 890-946 in the third Century B.C.*, in *Miscellanea Numismatica Antiquitatis. In honorem septuagenarii magistri Virgilii Mihăilescu-Bîrliba oblata*, Bucharest, 2008, p. 197-204.

RUSEVA 2008a – B. Ruseva, *Za srebārnite aleksandrovki na Kalatis Pontiiski*, Numizmatika, Sfragistika i Epigrafika 4 (2008), p. 1-24.

STOYANOV 2003 – T. Stoyanov, *The Getic Capital at Sboryanovo: new excavation issues & research developments*, Thracia 15 (2003), p. 413-423.

MITREA 1992 – B. Mitrea, *Le trésor monétaire de Vedea, de Giurgiu (IGCH, 449)*, Dacia N.S. 36 (1992), p. 187-191.

THEODOSSIEV 2000 – N. Theodossiev, *North-Western Thrace from the Fifth to First Centuries BC*, BAR International Series 859, 2000.

THEODOSSIEV 2005 – N. Theodossiev, *Celtic Settlement in North-Western Thrace during the Late Fourth and Third Centuries BC: Some Historical and Archaeological Notes*, Celts on the Margin: Studies in European Cultural Interaction 7th Century BC – 1st Century AD. Dedicated to Zenon Woźniak, ed. H. Dobrzańska, V. Megaw, P. Poleska, Cracovia, 2005, p. 85-92.

THEODOSSIEV 2011 – N. Theodossiev, *Ancient Thrace during the First Millennium BC, The Black Sea, Greece, Anatolia and Europe in the First Millennium BC*, Colloquia Antiqua, 1, Leuven/Paris/Walpole, MA, 2011, p. 1-60.

Pl. I – Monede din tezaurul descoperit la Rasa